

JAUME AURELL I CARDONA

VIDA PRIVADA I NEGOCI MERCANTIL A LA BARCELONA  
BAIXMEDIEVAL'

Els segles d'expansió comercial de la Corona d'Aragó, amb la participació decisiva dels mercaders, i la seva progressiva incursió dins les institucions rectores de la política ciutadana, van tenir com a conseqüència més directe un augment del prestigi social de l'estament mercantil. Aquesta situació privilegiada –des d'una perspectiva social– en que es troba el mercader al llarg del segle XIV mena a una concienciació de grupo molt més forta de la que havia assolit fins aleshores. Aquest fet justifica àmpliament l'afirmació de que dels mercaders barcelonins arriben al segle XV amb una personalitat social plenament configurada, que els fa susceptibles d'un estudi col·lectiu amb les suficients garanties per a l'historiador.

L'esmentat augment de la cohesió social del grup dels mercaders, concretada en l'expressió *estament mercantil*, es verifica en un seguit de costums socials i en la creació d'unes institucions, la finalitat de les quals serà conservar aquests privilegis assolits durant els llargs segles de l'expansió comercial. En tot aquest procés, la primera meitat del segle XV es pot considerar com un període clau, com ja ho han fet palès les diverses monografies que hom ha dedicat al paper del mercader en la crisi del Principat després dels segles de creixement.<sup>2</sup>

Aquesta feina historiogràfica de re-situació del paper dels mercaders dins el contexte de l'anomenada crisi baixmedieval de la Corona d'Aragó –l'objectivitat

1. Aquesta recerca ha estat possible gràcies a una beca concedida per la Generalitat de Catalunya. Abreviatures emprades en aquest article: AHPB, Arxiu Històric de Protocols de Barcelona; ACB, Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona; AHCB, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona; AEM, *Anuario de Estudios Medievales*; AM, *Acta Mediaevalia*.

2. La interessant problemàtica historiogràfica a que ens referim va ser encetada per la historiografia romàntica –sobretot amb els treballs de Ferran SOLDEVILA i Antoni ROVIRA i VIRGILI–, que no va ultrapassar les fronteres d'una concepció *politicista* de la història. La polèmica Jaume VICENS-Pierre VILAR va enriquir força els plantejaments, tant pel que fa a l'erudició com a l'enfocament de la qüestió (especialment il·lustrativa en aquest aspecte es la introducció de Jaume VICENS al seu llibre *Els Trastàmars (segle XV)*, Barcelona, 1956, pp. 5-65: «Els orígens de la revolució catalana»). Finalment, les excel·lents monografies de Claude CARRERE, *Barcelona, 1380-1462, un centre econòmic en època de crisi*, Barcelona, 1977, 2 vols. (París, 1967), de Mario del TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa*, Barcelona, 1976 (Nàpols, 1972) i de Carme BATLLE, *La crisi social i econòmica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona, 1973, han contribuït a fixar les dades contextuals de la problemàtica, dins d'unes dimensions netament socio-econòmiques.

històrica de la qual s'ha començat a relativitzar en aquests darrers anys—, ha de venir completada amb un estudi de l'estament mercantil en el seu vessant més intern, a la recerca dels trets més característics de la seva vida privada i la connexió d'aquests amb la configuració dels mercaders com a grup social unitari. En aquest sentit, la documentació notarial s'ha configurat ja com una eina molt valuosa, atesa la seva *espontaneïtat* —que no assegura la documentació oficial— i *privacitat* —entesa aquesta com el camp més profund del personal—. <sup>3</sup>

En el camp de la vida quotidiana del mercader, es pot fer una primera distinció conceptual entre les activitats incloses dins la seva vida professional i les que es circumscriuen dins la seva vida privada. En un altre lloc ja ens hem referit a la dimensió social de la personalitat del mercader i a l'entorn físic que envolta la seva existència. <sup>4</sup> Ara voldríem analitzar la *dimensió familiar* de la vida del mercader, que constitueix el primer i més directe àmbit configurador de la seva personalitat.

#### *La vida familiar del mercader barceloní*

La vida del mercader barceloní medieval s'organitzava, estructuralment parlant, a base d'una concepció en tres cercles concèntrics que envoltaven la seva activitat: la llar, la parròquia, la ciutat. La família constituïa el nervi vital del primer d'aquests espais. Un estudi dels elements d'aquesta família, permetrà més endavant endinsar-se en altres aspectes, com és l'entorn material en el que es desenvolupa la vida a la llar del mercader barceloní.

Es important constatar des de bon començament que en aquesta anàlisi de la vida domèstica del mercader, prescindirem de la seva dimensió professional, la qual cosa constitueix de per si una abstracció que no es donava en la realitat: la casa del mercader està plena de l'empremta de la feina comercial que desenvolupava. Tot i així, l'estudi del contexte familiar, abstret de la seva configuració professional, ens permetrà esbrinar els aspectes més determinatius de la vida privada del mercader. <sup>5</sup>

Tot i haver algun precedent historiogràfic sobre l'estudi de la família del mercader, <sup>6</sup> encara hi manca una interpretació integral: es a dir, aquella que sigui

3. La proliferació d'articles especialitzats sobre inventaris de mercaders n'és una bona mostra. Vegis'n un bon recull d'alguns d'aquests treballs a Flocel SABATÉ, *Els objectes de la vida quotidiana a les llars barcelonines al començament del segle XIV*, AEM, 20 (1990), p. 54, n. 2.

4. Jaume AURELL, *Espai social i entorn físic del mercader barceloní*, AM, 13 (1992), pp. 253-273.

5. En aquest punt és d'obligada referència l'obra col·lectiva coordinada per Georges DUBY i Philippe ARIES, *Historia de la vida privada*, Madrid, 1988, 5 vols (París, 1985). Pel tema del nostre article, vid. sobretot el Vol. 2, «De la Europa feudal al Renacimiento».

6. Ens referim sobretot als documentats estudis de Claude CARRERE, *La vie privée du marchand barcelonais dans la première moitié du XVe siècle*, AEM, III (1966), pp. 263-291 (en concret pp. 263-275 per a la família) i Carme BATLLE, *La mentalitat i les formes de vida dels mercaders catalans medievals*,

capaç de relacionar els principals trets característics de la configuració familiar del mercader amb totes les altres connotacions (socials, econòmiques i culturals, essencialment). L'estudi de les relacions familiars, dels seus components i de la seva evolució, ha de venir acompanyada d'una interpretació de més llarg abast pel que fa a la configuració del mercader en l'àmbit de la societat del seu temps. En aquest sentit, no n'hi ha prou amb una *descripció objectivada* de la vida familiar del mercader: es necessari abstreure-hi les connotacions que puguin donar llum per l'esbrinament dels altres aspectes, per arribar a una visió integral del mercader barceloní de la Barcelona baixmedieval.<sup>7</sup> L'estudi estadístic de les dades que ens transmeten els documents serà la base per bastir una reflexió més generalitzable a tot l'estament mercantil.

En primer lloc hem de recórrer a la documentació notarial, concretada en inventaris, testaments i capítols matrimonials. Aquesta documentació, que fins fa poc era considerada només com una eina clau per les dades que facilitaven una correcta aplicació de la història de les mentalitats, ha esdevingut fins i tot un mitjà prou eficient i fiable per estudis estadístics de pes.<sup>8</sup>

Els inventaris ens proporcionen una informació de caràcter bàsicament quantitatiu pel que fa als membres més degradats de les relacions familiars: els esclaus (això ho fa possible la consideració d'*objecte* a que eren sotmesos). Així mateix, els inventaris també ens aporten alguna informació complementària interessant, sobretot en quant als aspectes més materials de l'àmbit domèstic, que poden ser útils per a una millor comprensió d'algun element constitutiu de l'ambient familiar.

Els capítols matrimonials, per la seva banda, ens transmeten alguna dada —difícilment generalitzable— de les relacions matrimonials, però aquestes es veuen limitades pel mateix fet de que el document es redacta en el moment de la creació de la família, i per tant aquesta no està encara desenvolupada.

Les dades pròpiament estadístiques ens arriben sobretot a través dels testaments, l'estudi dels quals ens permetrà comprendre el sistema de parentiu i la configuració

---

«Cuadernos de Historia económica de Cataluña», XXI (1980), pp. 81-94 (en concret pp. 92-94 per a la família). Com es pot veure, són estudis sobre els mercaders en els que s'hi insereix un apartat sobre la família, però no s'analitza aquesta com una unitat temàtica.

7. Hi ha monografies força interessants sobre famílies concretes pertanyents a l'estament mercantil baixmedieval. Vid. per exemple, Carme BATLLE, *Una família barcelonesa: los Deztorrens*, AEM, I (1964), pp. 471-485) i *ibid.*, *Notas sobre la familia Llobera, mercaderes barceloneses del siglo XV*, AEM, VI (1969), pp. 535-552.

8. Un exemple el tenim en els treballs de M.T. LORCIN, *Vivre et mourir en Lyonnais à la fin du Moyen Âge*, Paris, 1981 (sobretot p. 18 i ss.) i Jacques BEAUROY, «Familles marchandes de Bishop's Lynn au XIV<sup>e</sup> siècle», dins *Le marchand au Moyen Âge*, Reims, SHMES, 1992, pp. 175-187, on es tracten els testaments estadísticament per treure'n dades referents als valors familiars (número de fills, percentatge de mercaders casats, etc.). Pel cas barceloní, José-Ramón JULIÀ VINAMATA, *Las actitudes mentales de los barceloneses del primer tercio del siglo XIV*, AEM, 20 (1990), pp. 15-51.

de la família dels mercaders. Tanmateix, per l'estudi de les estructures familiars, el testament esdevé una font indirecta, atesa la seva finalitat principal de transmissió de propietat. Tot i així, la possibilitat d'arribar a unes conclusions de caire estadístic fan que l'estudi dels testaments en el seu conjunt sigui un tipus de font gens menys-preable.

Per a l'anàlisi d'aquest aspecte de la vida del mercader —les relacions familiars dins la vida domèstica—, que s'inscriu dins d'un projecte més general pel que fa a l'estudi de la *cultura* del mercader, hem partit de l'anàlisi d'uns 305 testaments d'altres tants mercaders barcelonins, des del 1370 fins al 1470, que constituïran la base estadística del treball. Així mateix, comptem amb les referències que ens proporcionaran un conjunt d'inventaris de cases de mercaders i de capítols matrimonials d'aquesta mateixa època.<sup>9</sup>

La vida familiar del mercader barceloní baixmedieval es desenvolupa bàsicament en el contexte de la llar. Algun autor havia apuntat la privilegiada situació dels carrers i les places de la ciutat medieval com a cruïlla de relacions socials i fins i tot familiars,<sup>10</sup> però els darrers treballs especialitzats estan demostrant que l'àmbit de la llar ha conservat sempre el monopoli de la vida íntima, a desgrat de la confusió marc privat-marc professional a que ja hem fet referència (que, en el cas del mercader, esdevé proverbial). Aquest àmbit privat-familiar és també el marc de la formació natural dels fills del mercader, d'on neixen les relacions familiars més estretes. La família es, doncs, el veritable moll de la vida privada, i l'àmbit més privilegiat d'aquesta.

La família del mercader barceloní té una organització nuclear.<sup>11</sup> El centre de les relacions familiars és el matrimoni, i el mercader és constituït com a cap d'aquestes relacions, que en alguns casos no es redueixen al camp pare-mare-fills sinó que s'amplien a altres elements, com els avis, algun altre familiar més llunyà o els mateixos esclaus.

Dins aquesta organització familiar el pare esdevé, en primera instància, la font d'ingressos principal. En el cas del mercader, tenint present la *endogàmia professional* que es constata en el món mercantil —la primera conseqüència de la qual és la dedicació dels fills a la mateixa activitat que els pares—, aquesta entrada de diners era

9. Aquesta documentació, es troba dispersa pels arxius de la ciutat. Val a dir, però, que la majoria dels testaments consultats es troben a l'arxiu de Protocols —que compta amb una excel·lent informació per als investigadors— i els inventaris estan repartits proporcionalment en l'Arxiu de Protocols, l'Arxiu de la Ciutat i l'Arxiu de la Catedral de Barcelona. El recull ha estat sempre fet d'acord amb dos coordenades invariables: la cronològica (1370-1470) i l'exclusivitat dels mercaders com a subjectes de la documentació.

10. *En la Edad Media era poco atractiva la vida en el interior de las casas, pequeñas, oscuras e incófortables, en las que vivía la mayor parte de la población. La calle era el centro de animación ciudadana* (Jorge RUBIO I BALAGUER, *Vida española en la época gótica*, Barcelona, 1943, p. 31).

11. Per un estudi de la família a l'Edat Mitjana, útil per una correcta utilització de la nomenclatura del parentiu, vid. Jacques HEERS, *El clan familiar en la Edad Media*, Barcelona, 1978.

monopolitzada pel *pater familias*. La dona solia ser un bon complement davant les absències del marit o portar els comptes que fossin necessàries,<sup>12</sup> i els fills podien col·laborar en alguna tasca concreta —reforçant, de passada, la seva formació professional—, però mai no s'esdevenien veritables substituïts com a caps del negoci que el mercader regentava.

La família estava constituïda, en el marc de la llar dels mercaders barcelonins, en la gran majoria dels casos, per pares i fills. Les herències que beneficien als pares són una demostració de que el mercader que testava no havia assolit la suficient independència com per a formar una família pròpia i seguia depenent en gran mesura dels seus pares:<sup>13</sup> la relació dels fills amb els seus pares era de total dependència, fins que no es casaven. Aquest fet ve també confirmat per la dinàmica de concessions dels pares dels mercaders pel que fa als medis —mobles o immobles— per a formar una família: en els capítols matrimonials s'aprecia molt bé el pes de les donacions dels pares del mercader a l'hora de tancar el contracte matrimonial.<sup>14</sup>

Per altre banda, el que es constata d'una manera certa i indiscutible es la presència d'esclaus en les cases dels mercaders. De la seva existència en són testimonis les deixes testamentàries i l'enumeració dels inventaris en que es troben aquests elements *objectivats*<sup>15</sup> de la família. Es cert que tampoc no els trobem en moltes d'altres famílies, que no es deurien poguer permetre el luxe de tenir-los, però aquesta mateixa heterogeneïtat és una bona mostra dels diferents nivells de vida que trobem dins l'estament mercantil. L'evolució del paper dels esclaus en la vida familiar tendeix a una major integració, a mesura que van exercint la seva activitat servil. El mateix taranna de les seves ocupacions —sobretot de feines domèstiques— el deurien relacionar contínuament amb els elements de la família del mercader, la

12. Un bon exemple de l'experiència que arribaren a tenir en aquests camps el trobem a Teresa-Maria VINYOLES i VIDAL, *El pressupost familiar d'una mestressa de casa barcelonina per l'any 1401*, AM, Annex I (1983), pp. 101-112.

13. Dels 305 testaments consultats hem trobat 16 d'ells en els que els mercaders testen en favor dels seus pares, la qual cosa constitueix el 5'2% del total. En molts d'aquests casos els mercaders no estan casats i s'adivina que són encara molt joves. Però en altres les circumstàncies familiars els impel·leixen a actuar així: vegeu per exemple el cas de Guillem de Gualbes, que ha perdut a la seva dona i té una filla casada i l'altre és monja i testa en favor de la seva mare Violant. Tot i que en el testament especifica que estava sa, va morir un any després de la seva redacció (AHPB, Joan FRANCH, major, *Liber tercius testamentorum*, 1429-1456, Testament del 28.X.1447, f. 23v-25v).

14. Els pares sempre guardaven una quantitat de la herència, destinada a pagar la dot de la filla pel seu casament. Per posar un exemple, Eufrasina, filla del mercader barceloní Jaume Segarra, rep d'aquest 8.000 sous al comptat i 12.000 a través de la compra d'un censal mort per aportar en el seu matrimoni amb el doctor en decrets Joan Maresa, fill del mercader barceloní Berenguer de Maresa (ACB, Vol. 339, Plec 1420-1424, Capítol matrimonial del 27.VI.1423).

15. En aquest sentit, l'esclau es considerat com un objecte més de la relació dels béns del mercader i, per tant, es venen en els encants al preu establert, com si d'un bé moble més es tractés. La dona del mercader Macià Català posa l'esclau que tenia aquest (anomenat Pere, negre, d'uns 35 anys) entre els retauls de la casa i els articles de luxe (AHCB, *Arxiu notarial*, I,8, Inventari del 13.IX.1445)

qual cosa ajudaria a una major assimilació dins les relacions familiars. Bona prova d'aquesta progressiva integració dels esclaus en la vida domèstica i familiar són les freqüents manumissions d'esclaus que trobem als testaments dels mercaders, tot i que aquestes solien atorgar-se uns anys després de la redacció del document.

A banda dels pares dels mercaders, dels fills i dels propis esclaus, és més difícil constatar la presència d'altres elements, aliens a la família nuclear del mercader. Excepcionalment, trobem a altres familiars –germans, oncles o nebots–<sup>16</sup> a les llars dels mercaders, la qual cosa també acostumen a reflectir els testaments a l'hora de distribuir les donacions personals. En aquest sentit, la realitat de les llars dels mercaders barcelonins, és ben diferent a la de les famílies italianes, com es el cas de les toscanes.<sup>17</sup> Tret del *lapsus* que constitueix la davallada demogràfica causada per la Peste a partir del 1348 i fins a final de segle, s'ha constatat un número bastant més gran pels components de la família toscana, respecte a la barcelonina. Els autors citats troben referències majoritàries de famílies conjugals simples (54'8%), però també de gent que viu sola (13'5%) i de l'existència de famílies conjugals ampliades (sobretot per familiars de segon grau) i fins i tot de famílies conjugals múltiples. En canvi, pel cas de les famílies dels mercaders barcelonins hem constatat un gran domini de la família nuclear simple (el 76% dels testaments reflecteixen aquesta realitat, i del 23% restant, un 20% conviu amb els seus pares perquè encara no han format una família pròpia o bé, en molta menor proporció, han enviudat).<sup>18</sup>

L'àmbit en el que es mou la família dels mercaders barcelonins, doncs, és la formació del matrimoni pels dos cònjuges, i l'extensió natural, fruit del neixement dels fills i l'adquisició –si és el cas– dels esclaus necessaris. Aquesta tendència cap a una família de límits conjugals –pares, fills, servitud– és patrimoni sobretot de la vida urbana. En el cas de la Barcelona baixmedieval, les reduïdes dimensions dels habitatges –excepcions fetes de les cases-palaus que van anar proliferant entorn del carrer Montcada– no deuriem permetre grans alegries en aquest sentit. Les anomenades *llars patriarcal*s es deuriem donar sobretot en els ambients rurals, afavorits per dos factors essencialment: la possibilitat de la existència d'espais molt extensos per

16. Els nebots són els més beneficiats quant a la dotació de l'herència universal, després dels components de la família nuclear: si bé el percentatge dels constituïts en hereus universals sembla petit en números absoluts (8 de 305 casos, que són el 2'6% del total), en números relatius és el grup més nombrós després de fills, pares i germans.

17. Ens referim concretament a les dades aportades pels treballs de Christiane Klapisch i David Herlihy pels segles XIII i XIV a la Toscana, recollits a G. DUBY, *Historia de la vida privada*, t. II, pp. 164-167.

18. Aquestes dades són fruits de l'estudi estadístic dels testaments estudiats. Dels 305 testadors, 232 estan casats en el moment de testar (76%), i l'anàlisi acurat dels documents apunta cap a aquesta realitat de la família nuclear. De la resta (24%), la immensa majoria no han format encara una família pròpia i segueixen depenent dels seus pares, la qual cosa fa impensable qualsevol altre tipus de realitat familiar. Aquesta realitat es pot explicar en gran mesura pels condicionaments de la vida urbana i per la mateixa constitució natural de la família nuclear.

Taula 1: Estat conjugal dels testadors.

ANYS	AMB DONA	%	SENSE DONA	%	TOTAL
1370-1389	35	83%	7	17%	42
1390-1409	36	78%	10	22%	46
1410-1429	35	70%	15	30%	50
1430-1449	85	80%	22	20%	107
1450-1469	41	75%	14	25%	55
TOTAL	232	77%	68	23%	300

l'edificació de les cases (les masies catalanes en són testimonis fefaents) i el taranna de la feina rural, que demanava molts braços per dur-la a terme.

La realitat dels mercaders és diversa, pel que fa als factors esmentats, propis del món rural. En primer lloc, perquè el neixement dels mercaders com a grup social i com a col·lectiu econòmic ve determinant per l'assoliment de la progressiva autonomia de les ciutats en el món medieval<sup>19</sup> i per tant, la seva pròpia existència està determinada pel contexte urbà; en segon lloc, perquè la seva feina té unes connotacions essencialment *individualistes*, la qual cosa dificulta aquestes convivències col·lectives que tant facilitaven –o, fins i tot, obligaven– les necessitats de la feina al camp.<sup>20</sup> Cal tenir present que, en un món on l'individualisme de les pràctiques comercials dominava tota l'actuació del mercader, la solidesa dels vincles familiars constituïa una compensació natural pel mercader.<sup>21</sup> Aquests vincles de naturalesa familiar haurien de ser el més estrets possibles perquè tinguessin els efectes oportuns en la balança vida privada-vida professional del mercader.

En el cas dels mercaders, doncs, l'existència de la família nuclear i la limitació

19. Les grans conquestes polítiques de la ciutat medieval tenen com a punt de partida una aliança entre el patriciat urbà i els mercaders. Un documentat estudi de l'assoliment de l'autonomia legislativa i judicial de l'estament mercantil es pot trobar a Claude CARRERE, *Barcelona, 1380-1462...*, vol. I, pp. 13-83.

20. Aquesta realitat no es contradiu amb la creació de les companyies comercials a la baixa Edat Mitjana amb una participació essencialment familiar; però aquestes unions comercials venien determinades en molts casos per un espai de temps reduït i per unes estratègies familiars ben interessades (vid. per exemple l'estudi de la companyia de Joan de Torralba a Mario DEL TREPPO, *Els mercaders catalans...*, pp. 475-534 i Rafael CONDE, *Joan Tàrraga, comerciante y hombre de negocios barcelonés del siglo XV*, «Miscel·lania Barcinonensia», XVII (1977), pp. 55-95).

21. Vid. Claude CARRERE, *La vie privée du marchand barcelonais dans la première moitié du XVe siècle*, AEM, III, pp. 263-264.

dels seus components al matrimoni i els fills, són aspectes que han vingut afavorits per la mateixa naturalesa de l'exercici de la professió mercantil i per la configuració de la ciutat medieval, tant mancada d'espais oberts.<sup>22</sup> Aquests factors externs faciliten una major comprensió de la configuració de les famílies dels mercaders en el context de la Barcelona baixmedieval perquè són difícilment extrapolables a altres estaments de la ciutat i als condicionaments propis del món rural. En el cas concret de les famílies dels mercaders barcelonins, la mateixa configuració dels habitatges urbans –que asseguraven la seva autonomia tot i la gran aglomeració de les cases en un petit espai– va facilitar la constitució i refermament de la família nuclear, en detriment del parentesc en concepte ampli –a través de la formació del sistema de linatge extens–.

Un altre aspecte a considerar dins d'aquesta dinàmica de la formació de la llar familiar, és l'origen patrimonial de les cases on s'assentaran les futures famílies dels mercaders. A mesura que ens apropem al segle XV, l'interès dels mercaders pel comerç immobiliari a Barcelona no deixa de créixer. A desgrat de les consideracions de la mentalitat rentista que delaten aquest tipus d'actituds, el reforçament dels lligams entre les famílies dels mercaders provoca una autèntica saturació de l'ocupació d'aquests immobles, fruit de la necessitat que tenen els mercaders de nodrir els seus fills d'una casa en el moment del casament.

En aquest contexte, la figura del *pater familias* adquireix un major protagonisme, com a cap de la llar. Tanmateix, cal apuntar que aquest *lideratge* del cap de la família es veu molt relativitzat des del primer moment per la dona del mercader. Si la potestat del pare influïa directament en els fruits més directes del matrimoni (els fills i el patrimoni assolit amb la unió dels cònjuges), no és menys cert que la dona s'ocupava de l'educació més directe dels primers i aportava una bona quantitat dels segons. En el cas de la Catalunya baixmedieval, la influència de la dona en els afers patrimonials venia accentuada, per la distinció marit-muller de la propietat dels béns inherents al matrimoni, tan pròpia del dret català. L'estudi de la figura de la dona del mercader serà, doncs, un bon complement per entendre millor la mateixa configuració del seu marit, ocupat en el negoci mercantil.

#### *La dona del mercader.*

L'estudi de la dona en el món medieval compta amb uns bons precedents historiogràfics, que no ens correspon aquí detallar.<sup>23</sup> Cal apuntar des d'un bon

22. Per l'urbanisme de la Barcelona medieval vid. Albert GARCIA i ESPUCHE, *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*, Barcelona, 1986.

23. Podeu consultar un interessant recull i comentari d'aquesta bibliografia a Milagros RIVERA, *La historiografía sobre las mujeres en la Edad Media. Un estado de la cuestión*. «Homenatge a la memòria del Prof. Dr. Emilio Sáez», Barcelona, 1989, pp. 183-194.



començament que el que pretenem en aquest apartat es fer una aproximació a la figura de la dona del mercader, precisament en el seu paper dins la família que ha format. Això ens fa partir d'una primera relativització: endeguem l'estudi de la dona del mercader com un primer pas per a entendre millor la figura del mercader barceloní, atesa la simbiosi que es produeix naturalment entre marit i muller.

El paper de la dona en el món familiar es centrava, sobretot, en el govern domèstic i en l'educació dels fills. El tarannà de la feina del seu marit, sempre a expenses d'emprendre un viatge o d'embranchar-se en una operació comercial complicada, demana una estabilitat a la llar que només la dona pot aportar. El cert es que la informació que ens transmeten els documents fa pensar en un paper de la dona com a esposa més digne del que algunes opinions estereotipades han volgut apuntar.

La dona té una doble funció: la d'esposa i la de mare. El seu camp d'acció queda restringit a la llar o, a tot estirar, al de les relacions socials més properes a la família. Però és precisament en el si de la família on ocupa un paper preponderant. Tenim un exemple concret en l'estudi monogràfic referent a la dona del cèlebre mercader Francesco di Marco Datini de Prato, tot i que la mateixa excepcionalitat d'aquest mercader italià faci el seu cas poc generalitzable a altres membres de l'estament mercantil.<sup>24</sup> S'han conservat força cartes que mostren la relació de Monna Margherita i el seu espós, sobretot quan aquest està de viatge. El que queda clar d'aquesta relació epistolar és la progressiva autonomia de la dona en els afers familiars, en proporció directe a l'absentisme del marit-mercader. Però, en general, ni la majoria dels mercaders barcelonins viatjaven tant, ni portaven un tren de vida tan accelerat como el del mercader italià. Tot i així, aquesta conclusió pot servir, si més no, com una tendencialitat de les relacions de la dona del mercader amb el seu marit.

La dona prenia el paper, en primer lloc, d'educadora dels fills. És cert que hi havia poques famílies amb molts fills. Les estadístiques que es desprenen dels testaments són prou eloqüents al respecte. Dels 305 testaments analitzats, en 232 trobem referències explícites de la existència de la dona del mercader. Els 73 restants són de mercaders, en la majoria dels casos, que no han arribat a l'edat adient per a formar una família però ja tenen la suficient autonomia com per testar; la resta serien dels mercaders vidus, que segons les mateixes referències dels testaments, eren molt pocs (entre altres raons, perquè alguns d'ells es tornen a casar<sup>25</sup>). Dels 232

24. Vid. unes anotacions d'aquesta relació marit-muller a Georges DUBY, *Historia de la vida privada*, vol. II, pp. 213-214.

25. La documentació no deixa escapar massa aquesta informació; un exemple en el mercader Pere Major, casat en un primer moment amb Aldòncia i, en morir aquesta, amb Francisca (AHPB, Anònims segle XV, *Plec de testaments de diferents anys*, plec n. 46, Testament del 6.IV.1495).

matrimonis que trobem hi ha un total de 334 fills, la qual cosa dóna una mitja de 1'43 fills per matrimoni.<sup>26</sup> Aquesta xifra ajuda a fer-se a la idea de les circumstàncies que envoltaven la vida de la dona del mercader, tot i que segurament el número de fills petits deuria ser més alt que aquesta mitjana, fruit d'una radiografia de la família en el moment culminant de la vida del cap de la família.

El paper de la dona no quedava restringit al camp de la vida domèstica. Tenim testimonis de l'ajut que prestava al seu marit mercader, tant en les fonts escrites com per la iconografia. És cert que aquest col·laboració de la dona va anar augmentant a mesura que avançava el temps: al segle XVI veiem a la dona plenament integrada en les tasques comptables.<sup>27</sup> Però no es menys cert que la dona, a finals de l'Edat mitjana, ja era capaç de portar per si mateixa la comptabilitat de la casa –la qual cosa ens fa pensar que també ajudaria al marit en qüestions de comptabilitat comercial– i que, en èpoques de viatges del marit, substituiria amb prou garanties la tasca ordinària del seu conjugue.<sup>28</sup> A més, aquesta col·laboració de la dona ja ha estat analitzada i demostrada també pel que fa al món dels menestrals, que en el seu cas eren afavorits per la creació d'un únic espai domèstic-professional.<sup>29</sup>

Les il·lustracions de les pintures de l'època són ben eloqüents de la valuosa ajuda que deuria constituir la col·laboració de la dona en tasques mercantils. No és extrany

26. Cal adonar-se de les limitacions que aquests tipus de dades representen per a l'historiador, per tal d'analitzar-les correctament. Tot i ser una valuosa informació, que com a mínim ens aporta unes primeres dades orientatives, cal tenir present que el número de fills que té el mercader en el moment de testar no vol dir que no hagi pogut tenir-ne més al llarg de la seva vida. En els testaments apareixen els fills vius (entre l'hereu universal i les donacions personals els podem enregistrar a tots), però les referències als fills morts només les trobem en el cas de les anotacions marginals del lloc on hagin estat enterrats. El mercader Pere Salelles, en demanar sepultura pel seu cos, afirma: *Item reconesch sepultura al meu cors en la Claustre de la Seu de Barchinona, en lo vas que aquí és ab senyal de ocells, davant l'altar de Sent Martí e de Sent Ambrós, lo qual vas lo dit Pere Ocelló, quondam, en vida sua a mi donà possessió, on jauen una gran pertida de infants meus* (AHPB, Francesc BARAU, *Primus liber ultimatum voluntatum, 1416-1433*, Testament del 15.IV.1423, f. 44v). La xifra dels fills que se li deurién morir al mercader en vida no deurién ser, doncs, gens menyspreable.

27. Una bona mostra n'és l'estudi de Pierre JEANNIN, *Les marchands au XVIIe siècle*, Paris, 1957, pp. 155-157. La iconografia també recolza aquesta progressiva intervenció de la dona en els afers del mercader: vid. per exemple la famosa pintura de Quentin Matsys, *Le preteur et sa femme*, també recollida al llibre de Jeannin (p. 129). Una major facilitat per arribar als centres neuràlgics de la cultura per part de la dona haurien permès aquesta major simbiosi.

28. És prou eloqüent al respecte el que anota el mercader Francesc Despuig, respecte a l'ajut que li ha prestat la seva dona durant els seus viatges, arriscant fins i tot els seus diners: *Item regonech a la dita dona na Valençó, muller mia, que ella de béns seus propis peraferrals per affers e negocis meus propis stant jo en lo viatge que darverament he fet en les parts de Ultramar...* (AHPB, Arnau LLEDO, *Manual de Testaments, 1398-1404*, Testament del 8.VI.1404, f. 36 v). Vid. també el treball que desenvolupa la dona del mercader Joan Ferrera, quedant-se al front de l'establiment comercial del seu marit mentre aquest és de viatge per la Mediterrània (José Maria MADURELL i MARIMON, *Cuentas de un viaje comercial a Rodas y Alejandria en 1438*, «Miscelania de textos medievals», 2 (1974), pp. 229-236).

29. Vid. Teresa Maria VINYOLES, *La casa i l'obrador d'un esmoles de Barcelona a finals del segle XIV*, «Cuadernos de Historia Económica de Cataluña» XV (1976), pp. 9-49.

veure a les dones venen joies i plata a la botiga, junt amb el seu marit, recomptant les monedes d'or i plata i rebent fins i tot als clients que apareixien a la botiga. Ben entès, aquestes activitats de tipus més professional estan complementades per altres tasques amb un taranna més domèstic: se les veu teixint un tapís, tocant el salteri o ensenyant a llegir als seus fills.<sup>30</sup>

El fet que la dona s'encarregués d'aquestes tasques més peculiars (l'educació dels fills i el govern de la casa) feia augmentar la separació espacial i mental entre el masculí i el femení a la que tants cops s'ha fet referència en els estudis especialitzats. Tanmateix, en el cas de la Barcelona baixemedieval i en el si de les famílies dels mercaders, un estudi acurat de la documentació notarial fa pensar que aquesta divisió esdevé una realitat fonèdissa. En els inventaris mai no es parla explícitament de l'*habitació de la dona*, per exemple. Aquest fet delata que no hi ha una independència espacial de la dona dins l'àmbit domèstic. Pel que respecte al mercader, sí que es pot parlar d'un àmbit més personal, però aquest sempre coincideix amb la seva dedicació professional: l'*escriptori*.

Aquesta simbiosi marit-muller, cada cop més remarcable, ve afavorida per dos factors: l'assoliment d'un major grau de cultura a nivell general, que reverteix també en l'accés de les filles i les dones dels mercaders a una educació més acurdada (no oblidem que per l'estament mercantil aquesta formació intel·lectual era concomitant a la seva formació professional, atesa la progressiva especialització dels seus coneixements); i, en segon lloc, i com a conseqüència del primer, una millor predisposició mental per part de la dona cara a la adequada assimilació dels coneixements inherents al desenvolupament de les tasques mercantils. Es fàcil comprendre, doncs, l'interès que la historiografia ha posat en els estudis de la cultura del mercader, una de les claus per l'estudi i la comprensió de l'expansió del món mercader baixemedieval.<sup>31</sup>

Tot i així, el protagonisme de la dona del mercader es feia sentir sobretot a l'hora d'enfrontar-se a un adequat govern de la llar. A mesura de que els afers de l'espós es van desenvolupant, la dona assumeix altres responsabilitats, com són l'adequada atenció i direcció dels esclaus –i és el cas– i, com ja hem esmentat, l'organització i comptabilitat de les despeses domèstiques.<sup>32</sup> La mateixa elevació del nivell de vida, amb el subsegüent creixement del grau de cultura material, produeix un augment

30. Totes aquestes escenes es poden veure a Sally FOX, *The medieval woman: An illuminated Book of Days*, New York, 1985.

31. Aquests estudis s'han centrat fins ara per damunt de tot en la figura del mercader italià. Dos articles van establir en el seu moment els fonaments per posteriors estudis sobre la formació intel·lectual del mercader: Henri PIRENNE, *L'instruction des marchans au moyen âge*, «Annales d'histoire économique et sociale», I (1929), pp. 13-28 i Armando SAPORI, «La cultura del mercante medievale italiano» al recull *Studi di storia economica (secoli XIII, XIV, XV)*, Florència, 1955, vol. I, pp. 53-93.

32. CARRERE, *La vie privée...*, p. 271.

proporcional de les tasques organitzatives de la dona a la llar. Així mateix, l'abundant i qualificat guarniment de les cuines de les cases dels mercaders —que delaten els inventaris—<sup>33</sup> es prou entenedor a l'hora d'adonar-se d'aquest augment de la feina domèstica de la dona del mercader i, per tant, de la necessitat d'una major preparació.

El cert es que la dona esdevé l'autèntica administradora de la llar, la qual cosa és ben compatible amb que el veritable organitzador i senyor dels béns familiars és el marit, el qual proporciona el manteniment quotidià per a la família.<sup>34</sup> Pel que fa als diners, doncs, la dona n'és una *distribuidora* segons les necessitats de la família i li correspon directament portar el govern de la llar pel que fa als afers domèstics.<sup>35</sup>

Un altre aspecte ben diferent del que fins ara hem analitzat és el de les relacions entre el mercader i la seva dona. A despit d'algunes anotacions singulars, fonamentades en casos aïllats, no s'ha dut a terme un estudi amb una base documental suficient sobre aquesta qüestió.<sup>36</sup> Es difícil, doncs, establir dades que siguin generalitzables per a tot l'estament mercantil. De tota manera, és possible trobar en l'arrel de certes actituds dels mercaders a l'hora de redactar el seu testament, una clara benevolència vers la seva dona, a la que tenien molt present en el moment de transmetre el seu patrimoni.

Tanmateix, el primer que cal destacar en aquest sentit és un fet aparentment negatiu. En molt pocs casos, els mercaders fan hereves universals a les seves dones. Partint dels 232 testaments en els que es fa referència d'una o altra manera a la dona del mercader (la qual cosa assegura l'existència del matrimoni), comptabilitzem 41 casos en que la dona és constituïda hereva universal (el 17%). Aquesta xifra es de per si baixa; però, a més, d'aquests 41 casos només en 8 es constata la presència de fills en el matrimoni (dada que explica bé la prioritat dels fills davant la dona, pel que fa a l'herència); i d'aquests 8, en 6 testaments es reparteixen l'herència mare i fills, i només en 2 testaments l'hereu universal única (poc més d'un 1%).

33. El mobiliari i els objectes de les cuines mai no són omittits als inventaris: podeu comprobar-ho, per exemple, a l'inventari del mercader Pere Rovira, on s'assenyalen els diferents estris de la *cuyna* (AHCB, *Arxiu Notarial*, I, 2, Inventari del 19.IX.1401). Vid. també, per comparar amb el model provençal, Noël COULET, *L'équipement de la cuisine a Aix-en-Provence au XVe siècle*, «Annales du Midi», CIII (1991), pp. 5-17.

34. Aquesta realitat és compatible amb la separació dels béns patrimonials entre el marit i la muller que queda establerta pel dret català, a la qual ja hem fet referència.

35. No ens extenem més en aquest tema perquè ja ha estat estudiat per Teresa-Maria VINYOLES, *El pressupost familiar...*, particularment interessant en aquest cas per tractar-se d'una família el cap de la qual és un mercader. Pel paper de la dona com a administradora de la llar, vid. concretament p. 102-104.

36. Vid. Carme BATLLE, *La vida i las actividades...*, pp. 328-329, segons la qual la confiança i l'estima dominaven a les llars barcelonines per al segle XIII, basant-se en el cas del peleter Malla i la seva esposa Maria des Mas.

Taula 2: L'herència dels mercaders a la seva dona.

ANYS	n.º matrimonis	herències a la dona	%	matr. amb fills on la dona és hereu
1370-1379	11	2	18%	1*
1380-1389	24	1	4%	0
1390-1399	12	4	33%	1*
1400-1409	24	2	8%	0
1410-1419	16	5	31%	0
1420-1429	19	3	15%	0
1430-1439	42	6	14%	4*
1440-1449	43	8	18%	1
1450-1459	27	4	14%	0
1460-1469	14	6	42%	1
TOTAL	232	41	17%	8

(\* Casos en que l'herència està compartida per la dona del mercader amb els seus fills.)

D'aquestes estadístiques es poden treure diverses conclusions. Ara ens interessa destacar les que estan directament relacionades amb les relacions mercader-esposa. En primer lloc, cal preguntar-se perquè hi ha aquesta tendència a fer defugir l'herència universal de la dona. Sembla un fet bastant generalitzable, a l'edat mitjana, la nominació sistemàtica de la dona com usufructuària dels béns del marit. D'aquesta manera, s'assegurava la permanència del patrimoni familiar en la branca del pare i es donava a la dona els mitjans suficients per poder superar els anys de viduesa.

El fet, però, de que només hi hagi dos casos en els que la dona rep l'herència universal tenint en vida fills,<sup>37</sup> fa pensar en una clara *tendencialitat mental* dels mercaders en no nomenar a la dona hereu universal. Parlem de *tendencialitat mental* perquè, tot i que es cert que tenim altres 32 casos en que la dona es constituïda hereva universal, aquests no són del tot fiables des d'un punt de vista intencional,

37. Aquests dos casos són de mercaders bastant humils, pel que es desprèn de les deixes que apareixen en els testaments. Vid. el cas de Pere Falgueres, que té un gendre sabater (fet molt determinant del seu nivell social), recollit a AHPB, Antoni VILANOVA, *Primus liber testamentorum*, 1434-1455, Testament del 28.I.1455, f. 198r-198v.

atenent a la falta d'una alternativa viable al mancar-hi els fills. Tot i així, el total dels casos en que la dona es nomenada hereva universal, no deixa de ser una minoria respecte el total dels testaments en que hi ha matrimoni (un 17%).

En qualsevol cas, aquest 17% delata la realitat de que, després dels fills, la dona és la que rep en més ocasions l'herència per part del marit. Superada la necessitat –o, més aviat, el costum consolidat– de transmetre el patrimoni als fills –per un afany de preservació dels béns del linatge entès en un sentit ampli–, la dona és la primera beneficiada, bé sigui a través de la nomenació com hereva universal, bé com a usufructuària dels béns del mercader.

Ara bé, el fet de ser usufructuària comporta unes limitacions per a la dona del mercader. Els mercaders apunten una condició *sine qua non* perquè les seves dones puguin rebre els fruits dels seus béns: que no es tornin a casar i que visquin castes, pels problemes de transmissió patrimonial que podrien esdevenir cas de que nasqués algun fill natural.<sup>38</sup> La justificació d'aquesta mesura torna a raure en el costum de conservar el patrimoni en el linatge del pare. Aquestes *regles del joc* queden ja al descobert al fer el repartiment de béns en els capítols matrimoniales, pel que fa al futur de l'escreix que aportava el marit al matrimoni: era usufructuat per la dona mentre vivia, però en morir passava als fills i, si no en tenia, als hereus del marit.<sup>39</sup>

En la gran majoria dels testaments no es fa cap donació en diners o en rendes a les dones que es tornin a casar, perquè es dona per descomptat que amb el nou matrimoni tindran els suficients mitjans per viure. De tota manera, alguns mercaders (molts pocs en comparació del total), estipulen fins i tot alguna deixa per les seves dones, en cas de que efectivament tornin a prendre marit... amb molts condicionaments!<sup>40</sup>

En el cas de les herències, doncs, la dona del mercader rebia les conseqüències dels costums testamentaris d'aleshores, que constituïen, si més no, una bona assegurança per la viduetat. Però és precisament amb una lectura atenta dels testaments d'on es poden treure altres conclusions respecte al tracte de favor que, en general, rebien les dones dels mercaders per part dels seus marits. En concret, molts cops vetllaven pel seu habitatge, els hi donaven rendes anuals i manaven als seus

38. La fórmula per expressar aquesta realitat sol variar molt poc: *Dimitto... uxorem meam dominam et potentem ac usufructuariam de tota vita sua omnium et singulorum bonorum et iurum meorum dum tamen caste vixerit et sine viro* (Testament del mercader Jaume Cortils, AHPB, Pere ULLASTRELL, *Manual de testaments, 1382-1387*, Testament del 2.I.1382, f. 5 r).

39. Teresa-Maria VINYOLES, *Les barcelonines a les darreries de l'Edat Mitjana (1370-1410)*, Barcelona, 1976, p. 92.

40. El mercader Lluís des Cortal confirma la dot a la seva muller Margarida i, en cas de que es torni a casar, li dona 2.000 sous, amb la obligació de tornar-ne la meitat, quan mori, als hereus del mercader (AHPB, Antoni VILANOVA, *Tercius liber testamentorum et codicillorum, 1450-1469*, Testament del 23.VIII.1457, f. 8 v).

hereus universals que les cuidessin mentre visquessin –tot i estar elles assegurades amb l'usdefruit dels béns del mercader–.<sup>41</sup>

La provisió de que la dona no es torni a casar i que visqui casta la resta dels seus dies pot tenir també una lectura pel que fa al desitg del marit de que l'esposa li sigui fidel fins i tot quan aquest no estigui en vida. En tot cas, alguns mercaders no s'acaben de fiar i nomenen explícitament un *usufructuari* que substitueixi a la dona, que sempre coincideix amb l'hereu universal.<sup>42</sup> Aquesta anotació (la substitució de l'usufructuari) és força excepcional, però no deixa de tenir el seu component preventiu.

El valor de la fidelitat matrimonial, en qualsevol cas, estava molt present, fins al punt d'esdevenir una de les matèries de penediment a l'hora de redactar el testament. Dins de la clàusula de pagament de tots els deutes que té el testador –per poguer entrar al Paradís sense cap obligació establerta– està implícit també aquest desitg d'arreglar a la terra totes les faltes de justícia que s'hagin comès.<sup>43</sup> La infidelitat matrimonial entraria dins d'aquest grup de deutes menys quantificables materialment però que pesaven molt més des del punt de vista *mental*. Aquest és el cas –per bé que força excepcional– d'alguna esposa de mercader, que ha estat infidel al seu marit però en el testament demostra amb tota la força de la realitat el seu penediment.<sup>44</sup>

Alguns testaments no deixen d'exposar francament l'estima que va animar la vida dels dos esposos,<sup>45</sup> si bé són també anotacions força excepcionals: el fort

41. Un cas paradigmàtic pot ser el del mercader Francesc Despuig, qui mana *que lo hereu meu universal, qual que sia, hage e sia tengut donar e fer la provisió de menjar e de beura a la dita dona na Valençó, muller mia, dels meus béns tots temps de sa vida sua natural, stant e vivient aquella dona muller mia casta e sens marit axí com dit és. E si serà cas que la dita dona muller mia no vulla star o habitar en lo dit alberch ensemps ab la dita filla mia e ab lo marit d'aquella, en aquest cas vull e man que per la dita provisió de menjar e de beura, lo dit hereu meu universal do e pach e donar e pagar hage e sia tengut a la dita dona muller mia dels meus béns vint e sinch lliures barchinonensis, cascun any tostemps de vida natural de la dita dona na Valençó, muller mia aytant empero com viurá e starà casta e sens marit. E més avant leix a la dita dona muller mia en lo dit cas que ella no vulla star en lo dit meu alberch lo loguer de una botiga del dit meu alberch en la qual sta ara aloguer en Pere Johan, mariner...* (AHPB, Arnau LLEDO, *Manual de testaments* (1398-1404), Testament del 8.VI.104, f. 36r-36v).

42. El mercader Vicenç Palau apunta en el seu testament que si la seva dona Johaneta es casa, pasará a ser usufructuari el seu germà Antoni Palau, que també és nomenat hereu universal (vid. AHPB, Antoni BROCARD, *Liber testamentorum secundus*, 1415-1445, Testament del 27.VIII.1424, f. 8r). No deixa de ser significatiu que aquesta falta de confiança vingui acompanyada d'una testació a favor del germa, en contra de la seva dona, en mancar els fills.

43. Aquesta fórmula té moltes redaccions possibles, però la idea es sempre la mateixa: *Primum et ante omnia volo et mando quod omnia debita que debeam tempore obitus mei solvantur...* (Testament del mercader barceloní Miquel Flaquer a AHPB, Francesc FERRER, major, *Pliego de testamentos sueltos*, 1416-1439, Testament del 31.VII.1435, plec n.º 46, f. 1r).

44. Vegeu el codicil de Serena, dona del mercader Antoni Garreta, on reconeix al seu marit que ha tingut un fill amb el fromenter de Barcelona Joan de Muntalba i exposa els seus desitjos d'una veritable conversió (AHPB, Pere FOLGUERES, menor, *Tercius liber testamentorum*, 1410-1442, Testament del 9.VI.1430, f. 70r-70v).

45. És el cas del mercader barceloní Francesc Cardona, qui prega a la seva dona *axí com aquella*,

esquematisme de la pràctica notarial dificultava aquesta mena de comentaris. En aquest sentit, crida força l'atenció el contrast entre els testaments redactats en llengua romanç respecte als que estan escrits en llatí: la rígida estructura de la documentació notarial es deixava sentir sobretot en les fórmules llatines, molt més esclereotitzades per l'efecte de la tradició acumulada durant segles.

Els testaments també deixen entreveure un desitg del mercader per deixar totes les coses ben lligades, en ordre a que no li falti res a la dona després de la seva mort. Algunes experiències viscudes, amb el pobre espectacle que donaven algunes vídues desamparades que voltaven per la ciutat en quedar-se sense cap *modus vivendi* després de la mort del seu marit, eren un toc d'atenció pels mercaders. La minuciositat de les clàusules de les donacions en favor de les esposes dels mercaders així ho palesen.<sup>46</sup>

Les dades estadístiques són prou eloqüents pel que fa al número absolut de les vídues dels mercaders. Hi ha moltes més referències als testaments de les dones dels mercaders que s'han quedat sense marit que a l'inrevès. Això té dos explicacions: les dones tenien una esperança de vida més alta que els seus marits (fet que estava accentuant en el cas dels mercaders, per la vida agitada i gens sedentària que tenien) i perquè els mercaders gaudien de més possibilitats de tornar-se a casar en segones núpcies que les seves dones.<sup>47</sup> En qualsevol cas, els mercaders solien prendre al respecte tres mesures quasi automàticament: la confirmació de la dot de la dona, la seva nomenació com usdefructuària (circumstància de la que ja hem parlat a bastament) i la donació per l'*any de dol*.<sup>48</sup>

Les fórmules jurídiques que acompanyaven aquestes mesures solien coincidir força. La confirmació de la dot de la dona és, de fet, una ratificació, que en algunes

---

que totstamps he amada, que y faça ço que a ella pertany e que si ella ho vol que sia dona e posseidora totstamps de sa vida de tots los meus béns (l'usufructe esdevé aquí un autèntic premi a la fidelitat de la dona: AHPB, Guillem de SANTILARI, *Secundus liber testamentorum*, 1364-1387, Testament del 7.XI.1369, 93r).

46. El testament de Pere Joan Oliva es ben il·lustratiu al respecte. Després de cedir l'usufructe dels seus béns a la seva dona Joana, afirma que aquests han de passar al seu fill i hereu universal Pere Feliu quan compleixi 18 anys. Llavors, *restituïts los dits béns per la dita muller mia al dit fill e hereu meu, vull e man que los dits muller e fill meus visquen ensemps dels dits béns meus e dels fruyts de aquells comunament ab pau e ab concòrdia segons se pertany de mare e fill*. I, no content amb això, si no es posen d'acord mare i fill (*en cas de discòrdia*), encara deixa una renda generosa a la seva dona (AHPB, Esteve Mir, *Manual de testaments*, 1442-1457, Testament del 14.10.1447, f. 8v-9v).

47. Vid. n. 25.

48. Transcribim un fragment del testament del mercader Francesc Salavert, que conté aquestes tres clàusules, com un exemple de redacció que es repeteix molt freqüentment als testaments: *Preter hec laudo, aprobo, ratifico et confirmo dicte domine Beatrici uxori mee dotem suam et sponsalicium ... prout in suis dotalibus instrumentis continetur* (1), *et dimitto ipsam dominam et potentem ac usufructuariam toto tempore vite sue, ipsa vivente, casta et sine viro omnium et singulorum bonorum meorum* (2), *et dimitto sibi pro anno luctu et vestibus lugubribus et pro omnibus aliis iuribus sibi pertinentibus in bonis meis quinquaginta libras* (3)...» (AHPB, Bernat PI, *Tercius liber testamentorum*, 1418-1450, Testament del 25.XI.1441, f. 14v).



ocasions va unida a la donació de l'escreix que va aportar el marit en el matrimoni. Aquest costum era molt usual a Barcelona.<sup>49</sup> Tanmateix, la donació *pro anno luctu*, que apareix cada cop amb més insistència en avançar el segle XV, és també una entrada addicional de numerari per a la dona del mercader, si bé amb una finalitat molt concreta. Si les dones eren fidels al desitg dels seus marits, no es difícil imaginar-se el fàcil que seria identificar a les vídues de la ciutat, que anirien guarnides dels *vestibus lugubribus* a que fan referència els testaments fins uns anys després de la mort del seu espòs. En alguns documents es fa servir la expressió *any de plor*,<sup>50</sup> que no deixa de tenir una significació molt més emotiva.

Totes aquestes dades que hem aportat fins ara, solen ser generalitzables a una gran part dels testaments analitzats. La força de les conclusions ve refermada precisament per aquesta qualitat estadística de les dades que transmeten els testaments. Però hi ha un seguit d'anotacions, disperses en la documentació, en les que llur excepcionalitat les converteix en fites orientatives per a la recerca, sempre que no es treguin del seu contexte i es faci avenir la seva interpretació a l'esmentada qualitat singular. Anotarem ara alguna d'aquestes dades.

En algun cas aïllat, per exemple, les donacions del mercader a la seva esposa es veuen augmentades si aquesta dona llum. El fet d'infantar una criatura es veu sempre com un honor pel pare, que intenta primar així l'esforç de la mare. El mercader Pere Torrent, per exemple, augmenta la donació de la seva dona de 25 a 60 lliures si el fill que porta a les entranyes sobreveu.<sup>51</sup> El desig es converteix pràcticament en obsessió en el cas de que el matrimoni no tingui fills, i perilli la transmissió patrimonial de la família del pare o, el que és pitjor, la seva mateixa identitat familiar.

Pel que fa a les herències, també es produeixen alguns casos aparentment sorprenents, com el cas del mercader Bernat de Miranbell, que confirma la dot a la seva dona (d'un valor de 11.000 sous, que presuponen un cert nivell social) però, sense tenir fills, la ignora completament pel que fa la herència, que passa al marmessor Pere de Torrent.<sup>52</sup> Alguna d'aquestes decisions ens ha fet pensar que es podria tractar del pagament d'unes deudes que es veien inassequibles: la fórmula de

49. El mercader Francesc Despuig, atorga la donació de la dot i l'escreix a la seva dona Valençó, *segons e axí com es acostumat de fer en Barchinona* (AHPB, Arnau LLEDO, *Manual de testaments*, 1398-1404, Testament del 8.VI.1404, f. 36r).

50. Testament d'Arnau Joan, mercader de Barcelona, AHPB, Antoni VILANOVA, *Primus liber testamentorum*, 1434-1455, Testament del 10.I.1448, f. 78 v.

51. *Item lego de bonis meis domine Caterine uxor mee, si post obitum meum pregnans remanserit, sexaginta libras dicte monete. Si vero pregnans non remanserit lego sibi viginti quinque libras* (AHPB, Pere Bartomeu VALLS, *Primus liber testamentorum*, 1420-1466, Testament del 24.IX.1436, f. 41r-41v). Aquesta donació també està justificada per les despeses que el futur infant requerirà.

52. Vid. el testament de Bernat de Miranbell, AHPB, Francesc TERRASSA, *Primus liber testamentorum*, 1439-1472, Testament del 5.VI.1456, f. 54v.

la constitució de l'hereu universal en la figura del creditor podria ser una solució extrema però al mateix temps eficaç.

Del que es desprèn del recorregut que hem fet en aquestes planes, el mercader barceloní comptava amb una excel·lent col·laboració per part de la dona, que es concretava sobretot en dos camps d'acció: en l'administració i govern de la vida domèstica i, en segon lloc, com a *auxiliar* del mercader per la seva feina.<sup>53</sup> Aquesta eficaç tasca constituïa un bon complement per a la personalitat i la feina desenvolupada pels mercaders, la figura dels quals es difícilment entesa en tota la seva integritat si es negligeix l'anàlisi del paper de la seva dona.

### *Els fills, la projecció vital del mercader.*

La família del mercader queda completada amb la presència dels fills, si era el cas. Aquests eren l'esperança del mercader: la prolongació de la tradició familiar, la successió patrimonial i la projecció de la seva feina restaven a les seves mans.

Des d'un bon començament cal fer una clara distinció entre els fills i les filles dels mercaders. Excloses les dones de l'exercici de la feina quotidiana —excepció feta d'algunes professions més peculiars—,<sup>54</sup> quedaven a expenses de trobar un bon marit o de entrar en la vida religiosa. Els fills, per altra banda, solien ser els continuadors de la feina del pare, tenint present que acostumaven heredar, a més dels béns dels seus pares, els coneixements adients a la feina mercantil.

El primer que cal constatar en entrar en les relacions pares-fills és la *endogàmia professional*. Aquesta endogàmia té dos manifestacions immediates, fruit de les relacions familiars de primer grau: els fills dels mercaders solen desenvolupar la mateixa professió mercantil i les filles dels mercaders es casen en un alt percentatge amb membres de famílies relacionades també amb el comerç. Les conseqüències d'aquestes realitats, des d'el punt de vista social i professional, queden fora de l'abast d'aquest article. Però el que sí podem analitzar són les connotacions reals que aquesta manera d'organitzar-se tenen sobre la família dels mercaders. Començarem per l'estudi de la figura i el paper dels fills barons en l'ambient familiar.

Per a l'educació dels fills en els primers anys, el paper de la mare es determinant. A despit de l'encàrrec que reben algunes madrones per amamantar els fills,<sup>55</sup> les

53. Expressió emprada per Pierre BONNASSIE, *La organización del trabajo en Barcelona a fines del siglo XV*, Barcelona, 1975, p. 103.

54. El mateix autor (*ibid.*, p. 106-108) exposa algunes d'aquestes feines que eren patrimoni de les dones: tot i així, no deixen de ser força singular, exceptuant les relacionades amb els teixits.

55. El mercader Joan de Muntrós atorga 20 sous a Maria *que lactavit Periconum de Muntrós, filium meum*, tot i estant la dona viva en el moment de redactar el testament (AHPB, Pere ULLASTRELL,

mares són les protagonistes indiscutibles de l'educació dels fills fins que aquests assoleixen, com a mínim, l'ús de raó. A partir d'aquí, la formació tenia dos vessants clarament distingibles, però que en el pràctica constituïen una unitat en la vida dels fills dels mercaders: l'educació com a persones (formació intel·lectual, cultura general, normes de convivència, etc.) i la formació específica com a mercaders (aspectes de la comptabilitat, pràctica mercantil, etc.).<sup>56</sup>

Per altre banda, el fet de romandre a la casa paterna no depenia tant de l'emancipació dels fills com del seu casament. Els fills estaven subordinats al pare, pel que fa a la seva actuació quotidiana i al desenvolupament de la seva feina. Hi ha un altre factor, a més, que assegurava aquesta permanència: fins que no reben l'herència no tenen els mitjans suficients per establir un negoci propi.

En aquest sentit, potser s'ha exagerat el paper de l'*hereu* en la transmissió patrimonial. En el cas concret dels mercaders, i pel que fa al període 1370-1470, sobre un volum documental de 300 testaments, 35 mercaders nomenen al seu fill gran hereu universal (11%), 38 ho fan al fill únic (12%) –no és, en conseqüència, una dada molt orientativa cara a la *intencionalitat* perquè tampoc tenen altre possibilitat– i 95 reparteixen l'herència entre tots els fills o entre els fills barons (31%), quedant el 45% restant per altres elements de la família o de fora de la mateixa. Això fa pensar que tots els fills barons estarien en similars condicions per assolir un patrimoni propi que els permetés endagar un negoci mercantil. El que està per veure és quina destinació i en quines activitats esmerçaven aquests mitjans, si en afers productius o en rendes fixes.

No es massa difícil adonar-se, en un primer cop d'ull, de l'interessant que seria un estudi comparatiu de la transmissió patrimonial dels mercaders amb el de les famílies del patriciat urbà o de la noblesa rural, i de l'evolució d'aquest procés de la baixa edat Mitjana a l'edat Moderna. En les famílies dels patricis i dels senyors rurals –que tenien en comú el desig de l'assoliment d'un model de vida noble–, la figura de l'*hereu* com a successor patrimonial i con legítim continuador de la nissaga paterna estaria molt més arrelada. Aquesta singularització de la figura d'un únic hereu, té unes connotacions socio-econòmiques evidents, com la percepció d'una major cohesió interna de patricis i nobles, que també durà a un major isolament social i al tancament progressiu vers les novetats de caire polític i econòmic. En aquest sentit, l'estament mercantil va restar més obert i actiu, fins que una

---

*Manual de testaments, 1382-1387*, Testament del 15.VIII.1384, f. 13r). Aquest és un costum que es desenvolupa sobretot en ambient burgesos, com ja s'ha demostrat pel cas de les ciutats italianes (vid. *Historia de la vida privada*, t. II, p. 224).

56. Pels aspectes formatius més directament professionals dels fills dels mercaders, vid. Claude CARRERE, *Barcelona, 1380-1462...*, vol. I, pp. 142-150. L'autoritzada historiadora afirma categòricament que la veritable formació professional s'adquiria amb l'aprenentatge a casa d'un mercader, no a l'escola (p. 142).

Taula n.º 3: L'herència als fills.

ANYS	n.º testaments	herència al fill gran	als fills únics	a tots els fills	a altres
1370-1379	11	2	2	6	2
1380-1389	31	5	2	14	10
1390-1399	16	2	0	5	10
1400-1409	30	3	5	13	9
1410-1419	21	2	4	3	12
1420-1429	29	5	2	7	15
1430-1439	54	8	7	18	25
1440-1449	53	4	11	13	25
1450-1459	35	2	5	13	15
1460-1469	20	2	0	3	15
TOTAL	300	35 (11%)	38 (12%)	95 (31%)	138 (46%)*

(\* La suma total són 306 perquè hi ha 6 casos d'herència *doblada*: repartició entre la dona del mercader i els seus fills –vid. taula 2–)

major assimilació al model de vida noble –les arrels del qual són intuïbles al segle XV i perfectament constatables durant els segles XVI i XVII–<sup>57</sup> el va adreçar a unes actituds molt més conservadores, que van influir també en el taranna de la feina mercantil.

El futur de les filles, per altre banda, estava totalment condicionat a trobar un marit d'acord amb les seves possibilitats i aspiracions. Aquesta tasca estava en gran mesura determinada pel desig del pare, que era qui tenia que aportar la dot, indispensable per configurar els capítols matrimonials corresponents.<sup>58</sup> L'altre tipus de dedicació de les filles dels mercaders era l'entrada a un convent, possibilitat difícil de resseguir a través dels testaments perquè no tenim la seguretat total de que sempre rebessin alguna donació del pare. Tot i haver algunes citacions explícites als testaments

57. Per aquest procés d'ennobliment dels mercaders és indispensable l'interessant treball de James AMELANG, *La formació de una classe dirigente: Barcelona, 1490-1714*, Barcelona, 1986.

58. El paper dels pares dels dos cònjuges en els capítols matrimonials es patent des del primer moment. L'esment dels pares als primer capítols, per exemple, és automàtica, cosa que no succeeix en testaments o inventaris, on aquesta referència s'omiteix en alguns casos (sobretot si el subjecte del document està casat).

de filles monges, molts cops aquestes donacions s'adreçarien directament al convent on residís la filla del mercader, la qual cosa dificulta un estudi estadístic.

La xifra que ja hem esmentat de 1,43 fills per matrimoni pot constituir l'inici de l'anàlisi de la vida familiar a través de la descendència. Aquest és el resultat de l'anàlisi de 232 testaments de matrimonis en que el cap de família és un mercader, amb les limitacions que aquest tipus de documentació comporta: ja hem comentat que normalment el mercader testa en la culminació de la seva vida, quan ja es gran o jeu malalt greument, la qual cosa fa difícil determinar el número de fills en el moment de més quantitat (ja ens hem referit a la gran mortandat infantil que hi havia aleshores). En qualsevol cas, la xifra és molt indicativa per fer-se una idea de l'extensió de la família dels mercaders en circumstàncies normals.

Taula n.º 4: Número de fills per matrimoni.

ANYS	n.º de matrimonis	n.º de fills absolut	mitja de fills per matr.	n.º de fills barons	n.º de filles	n.º matrimonis sense fills
1370-1379	11	18	1'6	8	10	4
1380-1389	24	42	1'7	23	19	6
1390-1399	12	6	0'5	4	2	7
1400-1409	24	44	1'8	23	21	5
1410-1419	16	25	1'5	14	11	7
1420-1429	19	20	1'05	8	12	8
1430-1439	42	48	1'1	27	21	15
1440-1449	43	78	1'8	41	37	9
1450-1459	27	38	1'4	23	15	10
1460-1469	14	15	1'07	10	5	7
TOTAL	232	334	1'43	181	153	78

Caldria fer una distinció, seguint aquesta argumentació, entre número de neixements per matrimoni i número de fills que han reeixit, superant la mortaldat infantil.<sup>59</sup> Aquests últims són els que han quedat documentats als testaments, i els que constitueixen la base per un estudi de la projecció dels mercaders en els seus fills.

59. Ja ens hem referit a l'abundant experiència que els mercaders tenien d'aquesta trista realitat,

S'ha constatat pel cas italià que, durant els primer anys de la seva vida, els fills creixen lluny de la llar paterna.<sup>60</sup> Res no ens fa pensar que aquest costum sigui assimilable al cas barceloní. La unitat familiar sembla massa cohesionada com per permetre una actuació similar. En tot cas, serien casos aïllats, que no es poden prendre com un fet generalitzable a tot l'estament mercantil. Sigui com vulgui, la quantitat dels fills *adults* per cada llar de mercaders no aniria molt lluny de la xifra que ens han transmès els testaments estudiats.<sup>61</sup>

Un element que defineix la fortalesa de la família nuclear és l'excepcionalitat de l'esment dels *fills naturals* als testaments. És difícil constatar la relació entre el número absolut d'aquests fills i la seva inclusió en els testaments. En qualsevol cas, el fet de la seva esporàdica aparició ens mena a la conclusió de que en alguns casos s'ha volgut transformar el que la documentació ens mostra com un fet aïllat<sup>62</sup> en un fet generalitzable, en aquest cas, a tot l'estament mercantil.

La documentació també ens ha deixat força indicis del que suposava el nét pel mercader que havia arribat a ser avi. A banda del cèlebre cas del mercader-besavi,<sup>63</sup> trobem força casos de donacions als néts als testaments. Els casos més paradigmàtics són aquells en els que només li queden filles vives al mercader, i l'herència passa directament als néts. Concretament, són 6 casos d'entre 305 testaments (un 2% del total), la qual proporció fa pensar en una condició d'excepcionalitat.<sup>64</sup>

Fins a quin punt el mercader es projecta —o desitja projectar-se— en la persona de

---

la qual cosa ha quedat documentada a alguns testaments (vid. n. 26). Podeu recórrer també pel cas toscà, a Alberto TENENTI, *Témoignages toscans sur la mort des enfants autour de 1400*, «Annales de Démographie historique» (1973), pp. 133-134.

60. Fem referència sobretot a l'interessant estudi de Charles de la RONCIERE, «La vida privada de los notables toscanos en el umbral del Renacimiento» dins *Historia de la vida privada*, t. II, p. 163 i ss.

61. Cal matitzar, doncs, algunes anotacions fetes fins ara en l'estudi de les famílies dels mercaders barcelonins. Claude CARRERE afirma que *la famille du marchand compte normalement plusieurs enfants* (vid. *La vie privée...*, p. 272): si bé és una realitat constatable l'existència de famílies força nombroses a través de l'estudi de casos singulars, un estudi estadístic demostra la relativitat d'aquesta afirmació.

62. Sigui per la voluntat de dissimular-los, sigui perquè realment els casos eren molt extraordinaris, d'entre la documentació analitzada només podem esmentar-ne tres, als quals se'ls hi donen diverses quantitats, però mai se'ls nomena hereus universals: Pere Galcerand —que viu a Sicília—, fill del mercader Ramon de Boldú (AHPB, Bernat PI, *Primus liber testamentorum*, 1408-1430, Testament del 21.I.1421, f. 104r); Bernat Just, fill del mercader Pere Just —nomenat hereu substitut— (AHPB, Bernat PI, *id.*, Testament del 12.III.1425, f. 146v) i Joan Solivella, fill del mercader Mateu Solivella (AHPB, Bartomeu COSTA, major, *Primus liber testamentorum*, 1439-1464, Testament del 12.XI.1452, f. 42v). Claude CARRERE apunta el cas de Pere Miquel de Prexana i de Pere de Gualbes, també fills de mercaders (*La vie privée...*, p. 273-274, n. 63).

63. En el testament del mercader barceloní Pere Marquet, *maiozem dierum* (AHPB, Antoni VILANOVA, *Tercius librum testamentorum et codicillorum*, 1450-1469, Testament del 26.XII.1467, f. 2r-3v) s'esmenten alguns dels seus besnets, tal com ja apuntà Claude CARRERE, *Barcelona 1380-1462...*, t. I, p. 147, n. 18).

64. Ramon Llobet nomena hereu universal al seu nét impúber Jaumet (ACB, Vol. 528,

la seva descendència n'és una bona mostra l'exemple del mercader Berenguer Maçanet, el qual nomena hereu universal al seu nét amb l'explícita condició de que es canviï el nom (que és el del gendre) si vol rebre l'herència.<sup>65</sup> Tanmateix, aquest és un fet més que evidencia l'inclinació dels mercaders a no deixar escapar el seu patrimoni del linatge patrilíneal. Aquest fet queda ben palès també pel favoritisme que revelen els mercaders en afavorir en les seves deixes als fills de línia paterna, en detriment dels fills per part materna.<sup>66</sup>

Els fills solien estar a la llar paterna, com a mínim, fins assolir la majoria d'edat, que es solia atorgar als 25 anys.<sup>67</sup> Però aquesta dependència física deuria estar condicionada per altres factors molt més complexos que el simple compliment d'una edat determinada: vindria sobretot determinada per la dificultat d'assolir una autèntica emancipació sense un *modus vivendi* assegurat. Pel cas de les filles, el matrimoni marcava estrictament els límits de la volada de la llar paterna.

Un element complementari de la vida familiar és la servitud. Els esclaus i els servents formaven part de la vida quotidiana familiar, i així es desprèn de les dades que aporta la documentació notarial, tot i que la seva peculiaritat ens menaria a dedicar-lis una investigació específica, que vessaria els límits d'aquest article.

L'haver analitzat els diferents components de la família dels mercaders ens ha ajudat a endinsar-nos en l'aspecte més representatiu i immediat de la seva vida privada, atenent a la distinció que ja hem esmentat dels tres cercles concèntrics que envolten la vida del mercader: la llar (com a primer configurador d'un espai pròpiament familiar), la parròquia (complement necessari per la dimensió religiosa del mercader) i la ciutat (l'espai amb un abast més ampli, que determinaria la dimensió social dels comerciants, consolidant-se a través de la configuració com a *estament mercantil*). L'estudi detallat de cadascun d'aquests tres espais, en relació a la figura oberta i innovadora del mercader barceloní, ajudarà a anar fixant el seu veritable paper en l'expansió de la Catalunya baixmedieval.

---

Testament del 14.I.1441, f. 126r): només li queden dos filles en vida. Altres casos a AHPB, Bernat NADAL, *Secundus liber testamentorum*, 1395-1405, f. 18v (testament de Bernat de Gorrians, mercader de Barcelona, del 29.I.1399); AHPB, *Tercius liber testamentorum*, 1418-1450, f. 28r (testament de Ramon Sastrilla, mercader de Barcelona, del 7.I.1442) i el testament de Pere Marquet, esmentat a la nota anterior.

65. Berenguer Maçanet nomena hereu al seu nét Bartomeu Agustí Savall, també mercader barceloní, *sub pacto tamen et condicione quod sine mixtura aliqua habeat se cognominare cognomine meo de Maçanet et facere signa mea* (AHPB, Joan FRANC, major, *Secundus liber testamentorum*, 1434-1444, Testament del 2.VII.1442, f. 105v): si no ho fa així, perdrà l'herència.

66. Joan de Llobera «classifica» als seus néts de la següent manera: als fills del seu fill Bartomeu li dona 500 sous; a les filles del seu fill Joan els hi dona 200 sous i als fills de les seves filles, 100 sous (AHPB, Bernat PI, *Tercius liber testamentorum*, 1418-1450, Testament del 4.II.1446, f. 83r).

67. Aquesta dada, que la historiografia especialitzada ja ha justificat àmpliament, també es veu reflectida a través dels testaments. El mercader Joan Clapers nomena hereus als seus fills Joan i Clara però si no arriben a edat madura (25 anys) que l'herència passi als marmessors (vid. AHPB, Bernat NADAL, *Secundus liber testamentorum*, 1395-1405, Testament del 13.XI.1400, f. 81v).